

Rapport frå "Vika Akademiet" i Hol 3.10.13

Spennande ord og varme vaflar vart det, som lova, for dei mange frammøtte til professor Jørn Øyrehagen Sunde si forelesing om den rettshistoriske utviklinga for uægte børn eller lausungar, som dei også vart kalla, og mødrene deira på Vika velferdssenter i Hol torsdag 3. oktober 2013.

Det var eit sers lydhøyrte publikum som hang ved lepane til ein usedvanleg god formidlar om eit tema som for fleire både gamle og noko yngre folk er såre erfaringar frå eit liv der slike ting ikkje skulle snakkast om. Det å vera født som tausunge, som det heitte i Hol (taus=tøs=hore), var så skambelagt for både mor og ungar, at mange aldri kjem heilt over det. Framleis er temaet noko tabubelagt i det offentlege rom, og kan bidra til at det vonde gløymest. Ein må sleppe trolla ut i sola. Det er fyrst då dei sprekk!

Ukomplisert om eit vanskeleg og samansett problem

Øyrehagen Sunde snakka om rettshistoria frå langt attende i tida, kva som kjenneteikna tida, kvifor tilhøva var som dei var, kva slags endringar som kom, kvifor dei kom og korleis status er i dag. Ein professor som talar ukomplisert om samansette problem - utan å bruke faguttrykk (eller power point) - når fram til vanlege folk. Ikkje rart dette er ein prisløna formidlar!

Lause ungar er ungar som ikkje heilt høyrer til, starta Sunde. Dei er ungar til lause kvinner, altså ei kvinne utan relasjonar, ei relasjonslaus kvinne. Dette var folk vi skauv frå oss. Slik var det på Olav Sletto si tid på 1880-talet. Både mor og barn var omtrent rettslause. Ei viktig lov som stilte krav til barnefaren om å vera til stades ved barnets fødsel, og som ga mor rett til barnebidrag, kom i 1892, men den revolusjonerande endringa kom i 1915, med De Castbergske barnelover. No fekk uekte barn same rett til fars namn og arverett på lik line med ekte barn, barn født innanfor ekteskapet. Det neste landet som innførte ei så radikal lov, var Sverige. Lova kom i 1960! Dei fleste land i verda har ikkje ei slik lov, sjølv no, hundre år seinare.

Tenestjenter - utilsikta drapsfolk - straff duger ikkje på moralen

Tenestjenter var den største yrkesgruppa blant kvinner på slutten av 1800-talet og eit stykke utpå 1900-talet. Dei var elendig lønna, hadde ingen faglege rettar og var nederst på rangstigen blant arbeidsfolk, og det var dei som fekk flest lause ungar. Og ei makaber side av dei elendige tilhøve dei levde under var at tenestjentene også vart den gruppa som oftast tok livet av sine aldeles nyfødde ungar. Dei såg berre elende ved det å bli mor, og dei vart straffa enten dei beheld ungen sin eller drepte han eller henne. Strengt

straffer som dødsdom, tvangsarbeid, bøter, fekk ikkje dødstala på nyfødte ned. Straff duger ikkje for å bli kvitt eit stort samfunnsproblem. Det er dei elendige levekåra, fattigdomen, som må utryddast for å få bedra moralen, som var målet med straffa. Det skjønnte Eilert Sundt, prest og Norges fyrste sosiolog. I staden for å bruke den største prestepeikefingeren mot fattigfolk, peika han på samanhengen mellom moral og fattigdom. Øyrehagen Sunde la seg på same forklaringslina som Sundt.

Velferd for mor og barn duger – dødstala på drap i dølgsmål stuper

Endringar som vi i dag nyt godt av som mødre og barn, kom med det store velferdsprosjektet etter krigen. Det var eit felles løft, sa professor Øyrehagen Sunde, og kjerna i prosjektet og rikdomen vi har skapt, er fordelinga. Mange statar har olje, men folket er ikkje velstående og godt utdanna for det. Berre dei få er rike. Fleirtalet lever framleis i fattigdom. Det som gjer Norge rikt, er mao. ikke olja, men ei ressurssterk befolkning med eit høgt utdanningsnivå og eit folk som trur på seg sjølv, og på dei viktige institusjonane i samfunnet – resultatet av ein nokonlunde rettfærdig fordelingspolitikk over lang tid. Med denne utviklinga kom lovverk på 1970-talet og framover som sikrar ungene som eigne rettssubjekt.

Skrivaren legg til for eiga rekning: Kvinnekampen på 1970-talet bidrog strekt til denne styrkinga av kvinners og barns rettar i samfunnet. Den hævde ellers godt saman med profesjonaliseringa av omsorgsarbeidet i samfunnet, for no toga husmødrene ut av heimen, og tok på seg omsorgsoppgavene dei før hadde hatt ansvaret for der – mot løn for same arbeid - utanfor heimen. Slik vart omsorga også del av BNP. Det kallast altså profesjonalisering av omsorgsoppgavene i samfunnet.

I dag forstår heldigvis ikkje unge folk og ungar begrepet lausunge. Det fins 30 000 av dei i Norge i dag, mot 3000 for vel hundre år sidan. Halvdelen av ungene har foreldre som ikkje er gift. Begrepet er utdatert fordi levekåra er endra. Men sjølv om staten deler ansvaret med familien, så er framleis einslege mødre ei av dei fattigaste gruppene i Norge.

Kontroll med kvinners seksualitet i alle samfunn

Alle samfunn har regulert kvinners seksualitet. I Norge var eksempelvis sambuarskap forbode heilt fram til 1972. Også vikingsamfunnet regulerte kvinner seksualitet, men den gongen hadde dei ikkje lause ungar. Dei hadde ungar – og kvinner - som høyrde til. Ein viking kunne vera gift med så mange han ville, og ha så mange friller han ynskte. Kvinnene var forstått som erotiske vesen, med rett til skilsmisse dersom mannen ikkje dugde – som mann. Men den vikingkvinna som held seg med ein trell i senga, og det vart barn av det, ho vart sjølv trell. Standsskilnadene var sterke!

Ikkje gi institusjonane skulda –

sjå på dine eigne val i kvardagen og verknadene av dei på kort og lang sikt

Det skulle bli annleis framover på 1200-talet, då den katolske kyrkja styrka si stilling monaleg. Og no venta vi i salen på at det kom ei breidside mot kyrkja. Men det gjorde det ikkje. Tvert imot. Øyrehagen Sunde understreka at i mellomalderen var prestar generelt nokså lemfeldige i omgangen med straffetiltak overfor lause kvinner, kvinnfolk, som dei vart kalla då. Mange av prestane var sjølv lausungar (sølibat i den katolske tida

hindra ikkje sex), og, sa han, kristendomen baud også på føremoner for kvinnene: Dei fekk m.a. samtykkerett, og kvinner kom betre ut i lovverket – med eitt unntak: Kvinner som fekk barn utanfor ekteskapet. Var det då fyrst og fremst ekteskapet som styrka stillinga si, kan ein spørje. Kristendomen har ikkje skulda for dei elendige tilhøva lause kvinner og deira lause ungar levde under i og etter mellomalderen. Mellomalderens gud var ein forhandlingsvillig mann, og ved å gjera bot (pilegrimsreise, t.d.) kunne ein gjera seg ferdig med saka og starte på nytt. På 1800-talet var guden ein hevngjerrig og straffande gamal mann. Alt, frå uår og svelt (grunna global temperaturnedgang) til sjukdom som syfilis (som vart importert med Amerika-mobiliteten) vart forstått som guds straff. Kyrkja si interesse for sex og (u)moral vart styrkt. Kvinnene låg dårleg an! Likevel: Det er så lett å skulde på institusjonane, kyrkja t.d., for all urett som skjedde den gongen – og no, men vi må heller rette blikket mot oss sjølve og sjå på kva slags val vi sjølve tek i kvardagen, og konsekvensane av vala våre på kort og lang sikt, meinte forelesaren.

Olav Sletto – sjølv eit uekte barn

Holingsforfattaren Olav Sletto, sjølv lausunge, står altså i ein fleire hundre år gamal tradisjon. Og tenestjenta Anne, mor hans, var ei modig kvinne i si tid. Ho beheld ungane, og kunne det, takk vera sine eigne foreldre. "Livet har vist oss at ungar født utanfor ekteskap kan gjera det bra i samfunnet, slik Olav Sletto sjølv er eit prov på," sa Øyrehagen Sunde.

Tilhøyrar-røynsler

Det gjorde sterkt inntrykk då Kåre Gåsbakk frå Ål gjekk fram til forelesaren og sa at dette var hans møte, for han var ein lausunge. "Sjå på meg", sa Gåsbakk, "slik ser ein lausunge ut!" Vi fekk høyre ei lys historie frå Gåsbakk, som fekk ein god sosial far då han var to år gamal og hadde det godt i sin familie. Ikkje vart han plaga av andre ungar, heller. Men mor hans ville ikkje snakke om det guten hennas vart meir og meir oppteken av: Kven var (biologisk) far? Og kvar var han å finne? I jakta lukkast han finne faren sin før det var for seint, og då han fann faren, fann han også fleire halvsysken, som alle ynskte den ukjende velkomen i familien.

"Ein skrekkeleg urett –"

Ikkje alle har ei så lys historie å fortelja. Røynsler eit par generasjonar attende frå Island synte at øyfolket i vest var i slekt med oss når det gjaldt skamma over å ha fått ein laus unge, og Osvald Medhus gremma seg over det han hugste tå korleis dei vaksne snakka om tausungane under hans oppvekst. Måten dei ordla seg på, tonefallet, stemmebruken: "Vi fekk det med oss, om vi var ungar. Det er ein skrekkeleg urett som har ramma både aleinemødrene og ungane deira", sa Medhus, som understreka at dette galdt omtala av tausungar utanfor bygda. Bygdefolk held unda for bygda sine eigne.

Medhus oppsummerte ellers eit livleg ordskifte slik: "Vi har spøkt med at vi som går her på velferdssenteret deltek i "Vika Akademiet", og no har vi høyrte ein professorar som snakkar til oss på ein måte som aukar kunnskapen vår mange hakk. Då er kan hende "Vika Akademiet" ingen spøk lenger, heller".

Foredraget til professor Jørn Øyrehagen Sunde kjem som eigen artikkel i Olav Sletto-selskapet sitt Årshefte 2014, saman med ein artikkel Eva Almhjell skriv om mor til Olav Sletto, Anne Jensdotter Sletto, tenestjente og mor til to "uægte børn".

Takk til publikum, samarbeidspartar og Hol Sparebank

Eg vil også nytte høvet til å takke alle som møtte på Vika velferdssenter og bidrog med røynsler, spørsmål og kommentarar denne kvelden. Det var eit sers godt publikum, meinte den røynde foredragshaldaren.

Vaffel-teamet frå Skurdalen med Liv Gauteplass i spissen, og andre som kom med kaker, skal ha ein ekstra stor takk for den timelege trakteringa.

Sist, men ikkje minst: Hol Sparebank har støtta Olav Sletto-selskapet økonomisk, så møtet kunne gjennomførast. Ei god investering, dette!

På initiativ frå Olav Sletto-selskapet vart møtet eit samarrangement mellom Olav Sletto-selskapet, Hol Historielag og Leveld Kunstnartun. Takk til samarbeidpartane!

Eva Almhjell, 4.10.2013